

תירגום התנ"ך לערבית בידי המיסיון האמריקאי

אהרון יפה

רקע

מבקרים רבים באימפריה העות'מאנית בראשית המאה הי"ח סברו שהערבית הספרותית הגיעה לשפל המדרגה. ספרים מעטים נכתבו בערבית ולא היו להם קוראים רבים, שהרי רמת האוריינות בציבור היתה נמוכה, במיוחד באזורים החקלאיים ובין שבטי המדבר. הערבית הספרותית התדרדרה בהשוואה לשפה התורכית, והלכה והתחדדה ההפרדה בין הערבית הכתובה (דהיינו הקלסית) לערבית המדוברת, שנעשתה עילגת יותר ויותר עד שהפכה לשפה בפני עצמה. המצב היה גרוע במיוחד בקרב הנוצרים, משום שהשפעת הקוראן והתרבות המוסלמית הקלסית שמרה על רמה לשונית מסוימת בקרב ציבור המוסלמים. עיתונים ושבועונים לא היו ידועים בלבנט במאה הי"ח; בתי דפוס היו מעטים ותפוקתם היתה דלה, ורובם מוקמו במנזרים והדפיסו בעיקר ספרי אמונה. המצב השתפר בעקבות הקמת בית הדפוס הערבי בקושטא בשנת 1816 וזה שבקהיר ב־1822. בית הדפוס בקהיר, הידוע כיום בשם בית הדפוס של בולאק, היה החשוב יותר מנקודת המבט של התרבות הערבית. בשנים 1822-1830 נדפסו בו למעלה מחמישים ספרים בערבית, בתורכית ובפרסית. אך לספרים אלה לא היתה דרישה – ד"ר ג'והן באורינג (Bowring), שנשלח על ידי ראש ממשלת אנגליה ללמוד את התנאים בסוריה, דיווח בשנת 1838 כי הדרישה לספרים אלה היתה כל כך קטנה עד כי לא היה יכול למצוא מוכר ספרים אחד בדמשק או בחלב.¹

הרצון לתרגם את התנ"ך לערבית נבע מהתפשטות העבודה המיסיונרית. באמצעות "החברה התנ"כית הזרה הבריטית" (English Foreign Bible Society) הפיצו המיסיונרים האמריקנים והבריטים הדפסה מחודשת של הנוסח הערבי של התנ"ך כפי שנדפס בשנת 1671; היה זה התרגום שנערך על ידי הבישוף המרוני של דמשק. המיסיונר האמריקאי לורי תומס (Thomas) קרא למהדורה זו "מהדורה עילגת של הוולגטה" ותיאר אותה כך:

1 ראו דו"ח על "הסטטיסטיקה המסחרית של סוריה" מאת ג'והן באורינג: London–Public Record Office; Parliamentary Papers, 1840; Record Group, Foreign Office F078/540 בשנת 1850. נדפסו בבית הדפוס כשלוש מאות ספרים, בשפות הנזכרות, בתחומי הרפואה, המתמטיקה והספרות.

דרך כתיבת החלקים ההיסטוריים [בתנ"ך ובברית החדשה כאחד] נראית אינטליגנטית אך פירושה האיגרות [שבברית החדשה] הוא לעתים מוזר, והטענות התורתיות השיטתיות שבהן התרוקנו מכל תוכנן. רוב חלקי ספרי הנבואה והחלקים המעשיים של הברית הישנה הם חסרי מובן או בעלי טעם רע וכל הגירסה שוב לא היתה קלסית, ואף לא נכונה מבחינה דקדוקית. המיסיונרים לא יכלו לתיתו למשכיל מקומי מבלי להתנצל על כבודתו ועל השגיאות המצויות בו.²

על מהדורה זו אמר הפטריארך של לבנון ש"היא כללה בתוכה את שבעת הספרים הגנוזים שהתקבלו כקדושים וכקנוניים על ידי ועידת טרנטו";³ הוא ציין גם כי היא "מלאה וגדושה שגיאות".⁴ הפטריארך המרוני כינה את המיסיונרים "האנגלים" (אמריקאים ובריטים כאחד) "כופרים ואתאיסטים" בגלל שימושם במהדורה, והאשימם כי באופן שיטתי הם רוכשים את העותקים שנדפסו ברומא ומפזרים אותם בלבנט. הוא הינחה את חברי הקהילה שלו, את מנהיגיה ואת אנשי הכמורה שלה, להחרים את המהדורה, והורה להעביר לידיה את העותקים שיוחרמו. אף הקרדינל הקתולי סומגליה (Somgalia) גינה את גירסת התנ"ך של המיסיונרים הפרוטסטנטיים; בשלושה מכתבים משנת 1825 לפטריארך המרוני בעצמטוקה (שבהר הלבנון) ולפטריארך של סוריה ופלשתינה, כינה אותה הקרדינל "מושחתת ומזוהמת".⁵ מכתבים אלה מסתיימים באזהרה מפני "טעויות רוחניות גדולות שיוזמה חדשה של אנשי התנ"ך תיצור בין הקתולים של אזור זה".⁶

גם המיסיונרים לא ראו נחת מהגירסה הפרוטסטנטית של התנ"ך בערבית כפי שמצאוה. הם גילו בו שגיאות דפוס (כדברי תומאס, לעיל), שגיאות שגרמו לאובדן האימון בתרגום זה, והעלו את הצורך לתרגם את התנ"ך תרגום חדש ולהדפיסו בדפוס המיסיון.

2 תומאס, עמ' 19.

3 כינוס אקומוני של הכנסייה הקתולית שהתכנס לסירוגין בין השנים 1545-1563 במטרה ליישב את דוקטרינות הכנסייה אחרי פרוץ הרפורמציה.

4 תיבאוי, עמ' 122-123.

5 הקרדינל שירת כדיקן הקולג' הקדוש של פרופגנדה שבאיטליה. לעותקים של מכתבים אלה, בתרגום לאנגלית, ראו ארכיון הוועד המנהל, סידרת ABC, 16.6, כרך 3. המכתבים מתויקים אחרי מכתב מ-22 באפריל 1825.

6 ב-11 בפברואר 1824 כתב ויליאם גודל (Goodell) במכתב, כי בפגישה של המוניסינור גנדולפי (הפטריארך של סוריה ופלשתינה) עם המיסיונר האנגלי של ה-London Jewish Society, שגודל נכח בה כנראה, ציין גנדולפי כי "מצוות הפטריארך המרוני שהחרים את כתבי הקודש נעשתה ללא ידיעתו, ללא התייעצות עם אנשי כהונה אחרים וללא סמכות מרומא". מדבריו עולה כי הפטריארך פעל ללא סמכות ושפעולתו היתה זקוקה לאישורו של הקרדינל סומגליה, והלה לא נתן לכך את הסכמתו – ראו ארכיון הוועד המנהל, סידרת ABC, 16.6, כרך 2 (ללא ציון תאריך).

התרגום והיהודים

התרגום לערבית של התנ"ך והדפסתו נעשו בבירות. אף שהנוכחות היהודית בלבנון (ובארץ ישראל הסמוכה) לא היתה גדולה,⁷ והיהודים גם לא נענו לפעילות המיסיונרית, עקב אופיו של התא המשפחתי היהודי וההשפעה הרבה של הרבנים והמימסד הדתי על הפרט, נועד התנ"ך המתורגם לכל האוכלוסייה דוברת הערבית באימפריה העות'מאנית כולה. מזרח הים התיכון היה נתון למרות האימפריה העות'מאנית, לבד ממצרים, ומשום כך ההפרדה בין המיסיון בלבנט לזה של ארץ ישראל היתה טכנית בלבד. זאת ועוד, יומי הפרויקט רמזו לכך שהם לא הגבילו את יעדיהם לתושבי לבנון בלבד, שהרי בטאון המיסיון, העיתון "שליח המיסיון" (*Missionary Herald*), הגדיר את מטרת התרגום כך: "להביא את דבר האל אל ארבעים מיליון חוטאים אובדים".⁸ אמנם הכוונה במונח "החוטאים" היתה למוסלמים ולנוצרים המזרחיים, ואילו היהודים הוגדרו על ידי המיסיון בכינוי "בני ברית"; אף על פי כן, מספר "החוטאים" רומז לכך שיש לכלול במרחב הרלבנטי את "המזרח" (*Levant*) כולו. לאור זאת, גם אם לא שימשו היהודים מטרה עיקרית לתרגום, הם תפסו מקום כלשהו בסיפור התרגום, שהרי היו ריכוזים גדולים של יהודים בהרבה ערים גדולות במזרח, ביניהן אלכסנדריה, קהיר, בגדד, חלב ודמשק, וכן הקהילות הקטנות שבארבע "ערי הקודש" בארץ ישראל; במקומות אלה היו היהודים שייכים לרובד האוריינים, דוברי השפות והמשכילים שבחברה.

מלבד הנתונים הדמוגרפיים הנ"ל, יש להביא בחשבון גם את הערך הרוחני הרב שייחס המיסיון להמרת דתם של בני הקהילה היהודית בארץ האבות – הצלחה בארץ ישראל נתפשה כסמל ל"כיבוש" העולם היהודי כולו, וגם נשאה חשיבות בסכימה המשיחית של הפרוטסטנטים.⁹ גם מבחינה זו נשא קהל היעד היהודי חשיבות החורגת בהרבה מחשיבותו המספרית.

ההכנות

שאיפת המיסיון האמריקאי להכין תרגום משלו לתנ"ך עמדה לדיון בוועידה שהתקיימה בבירות באביב 1845.¹⁰ ועדת מישנה הכינה לוועידה הצעת החלטה בדבר "המהדורה

7 יצחק בך-צבי מנה כעשרים וחמישה ישובים שיהודי לבנון גרו בהם בתקופה העות'מאנית, ביניהם בעל בק, דיר אל קאמר, בעקלין, נבך-ק, אל בוריק, עין זמלתא וספינה. יהודים אלה עסקו בעיקר בחקלאות, בגידול צאן ובקר, במסחר, בתיווך וברוכלות – ראו בן צבי, עמ' 437-477.

8 שליח המיסיון 42 (1847), עמ' 93. הכתבה המלאה, ראו שם, עמ' 93-185.

9 ראו אדוארדס, א, עמ' 312, 468-470.

10 הוועידה התכנסה בבירות בראשות אנדרסון, שהגיע מבוסטון כדי לבחון את המשך פעולת המיסיון בארץ ישראל ובלבנט. הוחלט לסגור את תחנת המיסיון בירושלים, להעביר את פעולותיה לידי האנגלים, ולרכז את פעולות המיסיון האמריקאי בלבנט. נידונו גם פעילויות שונות, לרבות הדפסת התנ"ך במהדורה מתורגמת חדשה.

המתקנת והחדשה של התנ"ך בערבית".¹¹ רופוס אנדרסון (Rufus Anderson), מזכיר המיסיון האמריקאי, אימץ ברצון את ההחלטה להכין "גירסה חדשה של כתבי הקודש בשפה הערבית".¹² ההחלטה על ביצוע המשימה פורסמה על ידי המיסיון שנתיים מאוחר יותר, דהיינו בשנת 1847, בלשון זו:

להביא את דבר האל אל ארבעים מיליון חוטאים אובדים, לכתוב את פירושיהם, את הקונקורדנציות שלהם, את התיאולוגיה שלהם, את ספרי הלימוד שלהם, את עיתונות הקודש שלהם – ובקיצור לתת להם ספרות נוצרית, או להנביט ולהצמיח התחלה אחת שתוכל להמשיך ולחיות, להתפשט ולהתבגר. זה הוא רעיון אמיתי ועצום, התופס מקום במהירות בגאולת רבבות, אשר איש לא יוכל למנותם, מהדור הנוכחי ומכל הדורות שבעתיד.¹³

המשימה הוטלה על אלי סמית' (Eli Smith).¹⁴ וכך תיאר ב־1885 ד"ר קורנליוס ון דייק (Van Dyke) את החלטת המיסיון:

בפגישה הכללית של המיסיון שנערכה בפברואר 1847 אנו מוצאים את ההחלטה הבאה: "הוחלט כי בסוף תקופת (הלימודים) הנוכחית בסמינר (של צ'פ'יה) יועבר בוטרס בוסתאני¹⁵ לתחנת בירות, מתוך כוונה כי יועסק בתרגום כתבי הקודש, בהנחיית ד"ר אלי סמית'.¹⁶

באותו תאריך הסמיך המיסיון את סמית' להתכתב עם מזכירי החברה התנ"כית האמריקאית בעניין התרגום החדש. החלטה זו היתה חשובה ביותר, שכן מנהיגי המיסיון ייחסו חשיבות עליונה להתאמת התרגום החדש לפירוש המקובל בדת הפרוטסטנטית.

אלי סמית'

סמית' נולד בעיר נורת'פורד שבמדינת קונטיקט (Northford, Connecticut) ב־13 בספטמבר 1801, למד באוניברסיטת ייל (Yale) והשלים את לימודיו בשנת 1821.¹⁷ לאחר שעסק בהוראה במשך שנתיים, החל ללמוד בסמינר התאולוגי של אנדובר (Andover), היום חלק מאוניברסיטת הרווארד) בשנת 1826.

- 11 מסמכי המיסיון הסורי, א, 11 במרס 1845, מתוך דו"ח על החלטות הוועידה.
- 12 שליח המיסיון 41 (1845), עמ' 5, ידיעת מערכת ללא ציון שם הכותבים.
- 13 שם 42 (1847), עמ' 93-185. הידיעה הופיעה לאחר קטעים מיומנו של אלי סמית' שיצא למסע אל בין הדרוזים.
- 14 מסמכי המיסיון הסורי, א, 25 בינואר 1847.
- 15 על בוסתאני, ראו להלן.
- 16 ג'ספ, א, פרק ד, עמ' 106-108. הפגישה הנידונה נערכה ב־11 בפברואר 1847. בוסתאני עבד עם ד"ר ון דייק בסמינר לבנים בע'פ'יה מרגע פתיחתו. ון דייק כתב את הדברים בתשובה לפנייה מאת ד"ר ג'יימס דניס (Dennis), חבר וספרן המיסיון הסורי בבירות.
- 17 תיבאוי, עמ' 61-70.

משהוסמך לכמורה, יצא סמית' לנהל את בית הדפוס המיסיונרי במלטה ב-23 במאי 1826. ב-1827 הגיע לביירות, כדי ללמוד שם ערבית, אך נאלץ לעזוב עם חבריו למיסיון למלטה (בשנת 1828) עקב המלחמה היוונית-התורכית ומצב הביטחון המתערער בביירות. במרס 1829 נסע למזרח, כדי לחקור את ארמניה, פרס וגרוזיה, ופתח בכך את הדרך להקמת המיסיון הנסטוריאני בארמניה. עם שובו לארצות הברית בשנת 1832 פירסם את הספר "מחקרים מיסיונריים בארמניה", וכן ספר קטן בשם "דרשות ונאומים מיסיונריים"¹⁸.

בדצמבר 1833 שב סמית' ללבנט. בספטמבר 1836 ביקר בקושטא, שם חיפש את האמהות הטובות ביותר ליציקת אותיות ערביות. מקושטא יצא למצרים, ברשות הוועד האמריקאי למיסיונים זרים (American Board of Commissioners for Foreign Missions – A.B.C.F.M.; להלן: "הוועד"), על מנת ללוות את ד"ר אדוארד רובינסון במסע המחקר שלו לסיני, לארץ ישראל ולסוריה, ולשמש לו מתורגמן. נסיונו במזרח וידיעת הערבית שלו תרמו רבות ל"מחקרים התנ"כיים" של רובינסון, שיצא לאור בתום המסע.

משסיים את הסיור המשותף עם רובינסון, יצא סמית' לאירופה, שם עבד עם המדפיס הנודע מלייפציג, קרל טאוכניץ (Tauchnitz), על המצקות היפות של האותיות הערביות בלייפציג; מצקת זו כללה 1800 טיפוסים עיצוביים בערבית.¹⁹ מאירופה יצא סמית' לארצות הברית. הוא חזר לביירות ביוני 1841, ועבד שם בעבודה מיסיונרית במשך חמש שנים, תוך שהוא רוכש שליטה נוספת בשפה הערבית.

לאחר שנת שבתון בארצות הברית, חזר סמית' לביירות בשנת 1847 והחל בהכנות לתרגום התנ"ך לערבית. הוא למד שפות נוספות עד ששלט באופן "מושלם פחות או יותר בצרפתית, איטלקית, גרמנית ותורכית. את העברית הכיר ואת הערבית, שהיתה הקשה מכולן, ידע כשפה שנייה"²⁰. בעת שבתו בביירות היה סמית' תלמיד מחקר בויליאמס קולג' (Williams College) שבמדינת מסצ'וסטס (Massachusetts), ובשנת 1850 השלים את עבודת הדוקטור והוכתר בתואר השלישי.²¹

דומה כי מהלך חייו של סמית' הכשירהו לתפקיד החשוב של תרגום התנ"ך לערבית. שליטתו בשפה הערבית, הכשרתו בתאולוגיה, תיפקודו כמיסיונר במשך שלושים שנה, קשריו עם אנשי מדע בארה"ב, עם חוקרים ומומחים לתנ"ך באירופה ובארצות המזרח, ועם פעילי הדפוס בגרמניה – כל אלה נתנו בידיו כלים להצלחת המפעל.

18 ראו רובינסון וסמית'.

19 שליח המיסיון 25 (1829), עמ' 179, בדו"ח השנתי של המיסיון. לשם השוואה, הדפוס האנגלי הרגיל אינו כולל יותר ממאה טיפוסים נפרדים.

20 אנדרסון, א, עמ' 325.

21 ג'ספ, א, עמ' 63.

עידן סמית'

ב־4 באפריל 1849 רשם הוועד את הדיווח וההחלטה הבאים:

ד"ר סמית' דיווח על התקדמותו בעבודת תרגום כתבי הקודש, והעמיד לפני המיסיון עשרה פרקים ראשונים של ספר בראשית לבדיקה. האדונים ג'ורג' וייטינג (Whiting), הנרי דה־פורסט (De-Forest), ג'ושוע פורד (Ford), ויליאם תומסון (Thomson), ון דייק, והרטור (Hurter) [המדפיס] התמנו לוועדה שתבחן את העבודה ותדווח לאסיפה [השנתית].

ב־7 באפריל 1849 דיווחה הוועדה כי "הם מצאו את התרגום נאמן למקור". הוועדה גם המליצה להמשיך בעבודה עד להשלמתה, על פי העקרונות שהינחו את העבודה עד לאותו שלב; הם גם שיבחו את המתרגם ואת המסייעים בידיו, ונתנו להם את ברכתם.²² שני עוזרים, מגדולי המשכילים בלבנט באותה תקופה, סייעו בידי סמית' במלאכת התרגום: נאסיף אל יאזיגי ובוטרוס אל בוסתאני. אל יאזיגי היה משורר וסופר, ואמן השפה הערבית הקלסית. בוסתאני היה מחנך לבנוני, נוצרי מרוני במקורו, שנשפח אל המיסיון האמריקאי באמצע שנות העשרים, המיר דתו לפרוטסטנטיזם, הפך למחנך ועוזר מיסיונר, ולבסוף לאחד ממנהיגי המהפכה התרבותית־החברתית שעברה על הלבנט מאמצע המאה הי"ט.²³

וכך תיאר המיסיונר הנרי ג'ספ (Jessup) את מלאכת התרגום של סמית' ועוזריו:

בראשונה תירגם בוסתאני (את כתבי הקודש) מעברית או מיוונית לשפה הערבית. שיח' נאסיף, שלא ידע שפה אחרת מלבד ערבית, כתב מחדש את התרגום בערבית, כשהוא מסלק את כל המונחים הזרים. בשלב זה ערך ד"ר סמית' את כתב היד של שיח' נאסיף בעצמו, כולל תיקוניו והתאמותיו. בסוף התהליך עברו ד"ר סמית' ושיח' נאסיף ביחד, וד"ר סמית' נזהר שלא להשאיר דבר בספק, במיוחד בטקסט עצמו ובדקדוק הערבי.²⁴

ובמקום אחר כתב ג'ספ:

ד"ר סמית' הוא איש בעל יכולת גדולה. הוא היה איש הפרטים הקטנים. במשך שנים רבות קרא את דפי ההגהות של כמעט כל עבודה שפורסמה בדפוס המיסיון, וכמנהל בית הדפוס השקיע עבודה רבה במיכון המוסד. כל עיסוק שבו עסק היה בבחינת סיוע לעבודת התרגום השמרני של נבואות האל לשפה הערבית. עם זאת,

22 שם, עמ' 108.

23 על אישיותם של נאסיף אל יאזיגי ובוטרוס בוסתאני ותרומתם לתרגום התנ"ך וללאומיות הערבית הרחיב ג'ורג' אנטוניוס את היריעה – ראו אנטוניוס, עמ' 47-48; הוא ראה בהם שניים מראשי התחייה הלאומית הערבית. סמית' נעזר גם בד"ר מישקה (Mishka) מדמשק, חוקר המוסיקה הערבית.

24 ג'ספ, א, עמ' 70.

הוא לא הונית את ההטפה הרגילה של הבשורה, שאותה ראה כחובתו הראשונה של כל מיסיונר. כמו כן הפך לדובר ערבית רהוטה, דבר ששימח אותנו מאוד.²⁵

בשנת 1852, בעת ביקורו הנוסף בבירות של ד"ר אדוארד רובינסון, חוקר התנ"ך, מסר סמית' לוועד את התרגום של ארבעת החומשים הראשונים, עם חמשת הפרקים הראשונים של ספר דברים. הוועד אישר את התרגום והתיר לסמית' לסיים את תרגום החומשים ולגשת לתרגום הברית החדשה. הוא תירגם את הספרים ישעיהו, ירמיהו, מגילת איכה, הושע, יואל, עמוס, עובדיה, יונה, מיכה ונחום.²⁶ במרס 1853 מסר סמית' לוועד את התרגום של הברית החדשה, מלוקס ועד לאיגרות אל הקוריתניים; ב־1855 השלים את תרגום הברית החדשה ואת ספר נחום. באותה שנה החל בתרגום ספר ישעיהו עד פרק נ"ג, והכין את כל החומר לדפוס, למעט הספרים ירמיהו ואיכה והפרקים הנתורים מספר ישעיהו. הוא דיווח לוועד כי הולכים ונדפסים הספרים בראשית ושמות, וכן הברית החדשה, עד פרק ט"ז של ספר מתי.²⁷

ההיגיון בסדר הספרים לתרגום אינו ברור. אפשר שסמית' ביקש להציג תחילה לפני ראשי המיסיון בארצות הברית ובלבנון את ספרי הבשורה, כלומר את הברית החדשה עם ספרי הנביאים המדברים על בואו הצפוי של המשיח (על פי הפרוש הפרוטסטנטי האוונגלי). כוונתו בכך היתה ליצור אהדה למפעל, על מנת שיוכל להמשיך במלאכה מבלי להיתקל בקשיים בהקצבת כספים וכוח אדם. לחלופין, אפשר לשער כי המתרגם רצה להתרגל למלאכה, ומשום כך פתח בספרים שנראו בעיניו קלים יותר לתרגום. לעומת זאת, החומשים תוכננו להישאר לסוף העבודה, שכן הם נתפשו כקשים יותר לתרגום, משום שהיו מוכרים ולפיכך כל שינוי בהם היה צפוי לעורר תגובה ביקורתית. את העקרונות והמטרות שהינחו את עבודתו הציג סמית' בדו"ח על התקדמותו, שאותו הגיש למיסיון בשנת 1854:²⁸ א – "התאמה בין האמונה למקור"; ב – "שמירה על רציפות בתרגום של מילים ומשפטים"; ג – "הבנה למעמדה הנכון של הקהילה" (דהיינו הכרה ביכולתה האינטלקטואלית של הכנסייה הפרוטסטנטית המקומית); ד – "שמירה על מובנות השפה הערבית, או בדרך שאפשר היה לצפות שתהיה כזו"; ה – "לא להפסיק להשתמש במינוח המקודש בתרגום הנוכחי". בקיצור, סמית' חתר לשמור בקפדנות על נאמנות למקור העברי.

ב־11 בינואר 1857 נפטר סמית', כשעבודתו רחוקה מלהיות מושלמת. יום או יומיים לפני מותו אמר סמית' למיסיונר האמריקאי דויד וילסון (Wilson): "אני אהיה אחראי רק על מה שהודפס. אם תימשך העבודה, אני מקווה כי מה שעשיתי ימצא כבעל ערך

25 ג'ספ, א, עמ' 57.

26 אנדרסון, א, עמ' 327; תומאס, עמ' 19-20.

27 קיימים הבדלים בגירסאות בין המקורות השונים הסוקרים את מספר הספרים שסמית' השלים לפני מותו – ראו תומאס, עמ' 19.

28 ארכיון הוועד המנהל, סידרת ABC, 16.8, כרך 5, מסמך 209, 30 במרס 1845, מאת אלי סמית' בבירות לוועד בבוסטון.

כלשהו".²⁹ וילסון כתב כי משאלתו האחרונה של סמית' ביחס לתרגום היתה שהוא לא ישא את שמו. וילסון גם העיד כי סמית' לא חשב כי תרגומו "מושלמים", למעט ספר בראשית, ספר שמות ושנים-עשר הפרקים הראשונים של ספר מתי.³⁰ אולם חבריו העריכו כי "הוא הניח, ללא ספק, את היסודות לאחת הגירסאות הטובות ביותר של ספרי הקודש בכל השפות".³¹

עידן ון דייק

בעקבות פטירתו של סמית' התלבטו חברי המיסיון בלבנט אם להמשיך במלאכה, משום שנראה היה כי איש לא יוכל למלא את החלל שהותיר אחריו. במפגש השנתי של המיסיון בבירות, שהתקיים באפריל 1857, ארבעה חודשים אחרי פטירתו של סמית', מונו קורנליוס ון דייק וג'ורג' קאלהון (Calhoun) לוועדה שתפקידה לבחון את "רמת ההכנה לפרסום" של חלקי התנ"ך שהספיקו סמית' וצוותו לתרגם. מאוחר יותר הועבר ון דייק מצידון לבירות ומונה להשלים את מלאכת התרגום.³² מילות שבח יוצאות דופן נכתבו על אישיותו וכשרונותיו של ון דייק; כך לדוגמה כותב עליו אנטוניוס:

מכל הזרים שהגיעו לעבוד בסוריה במאה הי"ט הוא חדר באופן האינטימי ביותר לחיי האנשים... כל כך חזקה היתה כוחה של הדוגמה, ודוגמתו שלו היתה רבת ערך, יעילה, בעלת ההשפעה הרבה ביותר שהיתה אי פעם לזר כלשהו בהתפתחות התרבותית של ארץ זו.³³

ואילו ג'ספ כתב ש"אף שם אמריקני אינו יקר יותר ונערץ יותר בסוריה ובארצות דוברות הערבית יותר משמו של קורנליוס ון אלאן ון דייק".³⁴ ואכן, ון דייק שילב בדמותו את המיסיונר והמלומד הרבוגני, שהתמחותו המדעית זכתה להכרה הן במזרח והן בארצו שלו. הוא שלט בערבית בדרך מעוררת כבוד, ומסירותו והתמדתו בעבודתו במזרח היו עד כדי קנאות.

וון דייק נולד בקינדרהוק (Kinderhook) שבמדינת ניו יורק, ב־3 באוגוסט 1818. בגיל צעיר החל ללמוד רפואה בג'פרסון קולג' (Jefferson College) שבפילדלפיה. בינואר 1840, בתום לימודיו, יצא לסוריה כמיסיונר רפואי, כשהוא רק בן עשרים ואחת שנה.

29 תומאס, עמ' 71.

30 ארכיון הוועד המנהל, סידרה ABC, 16.8.1, כרך 5, 12 בינואר 1857, מכתב מסמית' בבירות לאדוארד רובינסון.

31 תומאס, עמ' 19.

32 מתוך החלטה של צוות המיסיונרים שהתכנסו לשם כך ב־7 באפריל 1857 – מסמכי המיסיון הסורי, חלק ב, פרוטוקול, 4 במרס 1857; 7 באפריל 1857.

33 אנטוניוס, עמ' 47.

34 ג'ספ, א, עמ' 104.

הוא הגיע לבירות בתחילת אפריל, והחל ללמוד ערבית, "שפה שעליה השתלט עד מהרה".³⁵ במאי 1840 יצא לסיור מקיף בצפון סוריה עם ד"ר ויליאם תומסון, וביולי המשיך לירושלים, שם העניק טיפול רפואי לכמה משפחות מיסיונרים.

עם שובו לבירות, בינואר 1841, הכיר ון דייק את בוטרוס בוסתאני ואת אליאזיגי. הוא למד ערבית אצל אליאזיגי, וכן אצל המופתי יוסף אלעסיר, שהיה בוגר אוניברסיטת אלזאהר בקהיר; אף אלעסיר הפך לימים לעוזרו בתרגום, במשך שמונה שנים. על הישגיו בלימודיו כתב אנטוניוס כדברים הבאים:

עד מהרה שלט [ון דייק] בשפה הערבית, בשירתה ובספרותה, ובזכרונו היוצא מן הכלל יכול היה לצטט מאוצר השירה, המשלים, ההיסטוריה והמדע המוסלמי, בדרך שהקסימה לחלוטין את הסורים. הם אמרו "הוא אחד מאיתנו". לא היה דומה לו בין הזרים בידיעתו את השפה הערבית וספרותה. טעם השפה היה לו מתנת אלוה והכנה אלוהית לעבודה הגדולה של תרגום התנ"ך, משימה שנקרא לה על ידי האל.³⁶

ב־23 בדצמבר 1842 נשא ון דייק נשא אשה; ביוני 1843 עבר, יחד עם ויליאם תומסון ובוטרוס בוסתאני לעבייה, כעשרים וארבעה קילומטרים מדרום מזרח לבירות. בעבייה שכן הסמינר להכשרת עובדי קודש בשירות המיסיון, בניהולו של קאלהון. בסמינר זה כתב ון דייק ספרי לימוד במקצועות ערבית, גאוגרפיה, מתמטיקה, ניווט ופילוסופיה. ב־14 בינואר 1846 הוסמך כמיסיונר. מאוחר יותר קיבל תואר דוקטור לרפואה, ואף תואר דוקטור לפילוסופיה מאוניברסיטת אדינבורו (Edinburgh).³⁷

בשנת 1847 צורף ון דייק, יחד עם סמית' והמיסיונר גורג' וייטינג, לוועדה שהכינה את הבקשה לתרגום התנ"ך לערבית. משנה זו ועד לשנת 1857, שנת מותו של סמית', התגורר ון דייק בצידון ועסק בעבודה מיסיונרית בסביבה הרחבה, שכללה גם את צור וטבריה, ואת האזור שמהר החרמון ועד לדמשק. בצידון המשיך בלימודי הערבית.

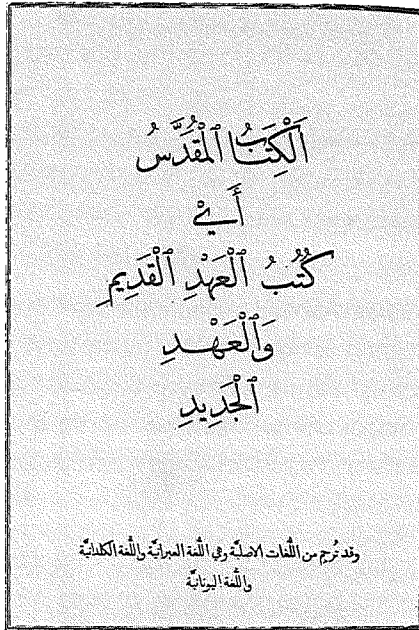
ב־3 אפריל 1857, בעקבות פטירתו של סמית', במפגש השנתי של המיסיון, צורף ון דייק לוועדה שתפקידה היה לבחון את מצב תירגום כתבי הקודש. הוועדה דיווחה כי הספרים איוב, תהלים, משלי, קהלת, שיר השירים, יחזקאל, דניאל, חבקוק, זכריה, צפניה, חגי ומלאכי, טרם תורגמו; הספרים ההיסטוריים, החל מספר יהושע ועד לספר אסתר, כולל ספרי ירמיהו ומגילת איכה, תורגמו לערבית על ידי בוסתאני, אך סמית' לא הספיק לערוך אותם.³⁸ הוועדה העריכה כי התרגום של הברית החדשה טוב מאוד, וכי אם תושקע בו מעט עבודה, הוא יוכל להיות מוכן לדפוס. על כן המליצה הוועדה לפני המיסיון להשלים את הכנת התרגום ואת הדפסתו במהירות המרבית. היא גם החליטה כי ון דייק

35 אנטוניוס, עמ' 45-51.

36 שם.

37 ג'ספ, א, עמ' 73.

38 שם, עמ' 74.

שער התנ"ך בערבית, בירות 1867

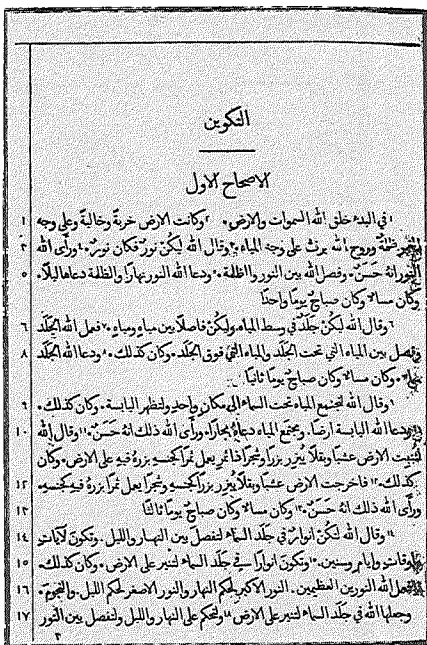
הוא המתאים ביותר לביצוע משימה זו; משהתקבלה ההחלטה הועבר ון דייק לבירות בנובמבר 1857.

סיום המפעל

אף שהוועדה מצאה את תרגומיו של ד"ר סמית' מושלמים, החל ד"ר ון דייק בעבודת התרגום כמשימה חדשה. טיטות התרגומים נשלחו לכל המיסיונרים דוברי הערבית, למלומדים מקומיים, לחוקרים גרמניים שהתמחו בלשון הערבית ולאחרים. המטרה היתה להגיע לתרגום שיזכה לאישור של כל הגורמים האלה. ון דייק בחן בזהירות את הערות הקוראים ותגובותיהם, והביא אותן בחשבון בעבודתו – וכך תיאר את תהליך עבודתו:

אחרי עבודת התרגום יש להכין שלושים העתקים ולשלוח אותם למלומדים בסוריה, במצרים ובגרמניה. משאלה חוזרים עם הערות והצעות יש צורך לשקול כל אחת... עד שהכל מובן. רק אזי יכול הדף להיות מודפס.³⁹

קצב תרגום התנ"ך על ידי ון דייק וצוותו דווח בפרטי פרטים לוועד בארצות הברית. צוות המתרגמים החליט לתרגם תחילה את הברית החדשה, על מנת שבכל מקרה של

עמ' 1, בראשית א, א-יז

הפסקה יהיה בידי המיסיון לפחות ספר אחד מושלם (הברית הישנה או הברית החדשה). לדבריהם, "האחים מקווים לראות את סיום [תרגום] הברית החדשה בסוף השנה הקרובה או לא הרחק מכך".⁴⁰

שפת התרגום היתה צריכה להיות "השפה הערבית הטהורה, הפשוטה והחופשית מביטויים זרים".⁴¹ הספרים ההיסטוריים והחינוכיים (ההיסטוריים – כגון ספרי בראשית, שמות ושופטים; החינוכיים – תהלים ומשלי) תורגמו ללשון טהורה ופשוטה, ואילו ספרי השירה והפרקים השיריים תורגמו ללשון גבוהה אף יותר – לדברי המתרגמים – מלשון המקור. בלשון זו תורגמו הספרים איוב ותהלים וחלקים מתוך ספרי הנביאים. השיח' יוסף אלעסיר סייע בתחום הדקדוק, בזכות שליטתו בערבית ובענייני דיבור והגייה.

תרגום הברית החדשה הושלם ב־9 במרס 1860, ועותק שלם הונח לפני באי המפגש השנתי של המיסיון ב־28 במרס.⁴² באותו מפגש הונחה ון דייק לסיים את תרגום הברית הישנה. המלאכה הושלמה ב־25 באוגוסט 1864, וב־10 במרס 1865 נערכה מסיבה בבית הדפוס האמריקאי לרגל סיום ההדפסה של הברית הישנה והשלמת התרגום הערבי החדש

40 שלוח המיסיון 55 (1859), עמ' 131: מתוך דו"ח של המיסיון בבירות.

41 שם.

42 ג'ספ, א, עמ' 76-77. עותק זה שמור כיום בספריית המיסיון.

של התנ"ך כולו.⁴³ בסיכומו של דבר עבד סמית' כתשע שנים בתרגום התנ"ך, וון דייק השלים את המשימה בשמונה שנות עבודה נוספות.

היקף המכירות של ספרי הקודש מלמד על הדרישה לתרגום החדש. בשנת 1860, בעיצומה של המלחמה בין המרונים לדרוויים בלבנון, נמכרו 4,293 עותקים של "הברית החדשה" – זאת לעומת 448 עותקים שנמכרו שנה קודם לכן. חלק גדול מהדרישה לספרי התנ"ך הגיע ממצרים, שם פעל פלג אחר של המיסיון האמריקאי הפרוטסטנטי. "החברה התנ"כית הזרה הבריטית" ביקשה רשות להדפיס את הברית החדשה בתרגום החדש, במקום המהדורה הקודמת שלה, וגם בקשה זו מלמדת על ההערכה שרחשו לתרגום החדש.⁴⁴

בשנת 1862 התלונן ון דייק על קשיים בעבודת הדפוס: "איש מאתנו", הוא כותב, "אינו חפץ או מבקש סיוע מאנגליה, אם רק נוכל להימנע מכך. לטובת עבודתנו נוותר על גאוותנו הלאומית אם נאלץ לבקש סיוע זר. עם זאת, אנו חפצים להימנע מכך, אם הדבר אפשרי".⁴⁵ ברם, באותה תקופה תרמה "החברה התנ"כית הזרה הבריטית" להקמת המכללה הפרוטסטנטית, ואף להדפסת התנ"ך. "תרומה בעת משבר" (Contribution in Crisis) מ"החברה התנ"כית הזרה הבריטית" בשנת 1865, איפשרה לוועד להקציב למעלה מ־2,500 דולרים לכיסוי גרעונות ולהשלמת ההדפסה של התנ"ך החדש.⁴⁶

על מנת לחסוך בהוצאות בית הדפוס של המיסיון בבירות, שאחרת היה צריך להיות מושבת במשך תקופת ההדפסה, הועברה ההדפסה לניו יורק, ובשנת 1865 יצא ון דייק אליה כדי להשגיח על הדפסת התנ"ך. בשהייתו בארצות הברית לימד ון דייק עברית בסמינר התאולוגי המאוחד (Union Theological Seminary) בניו יורק. הוצעה לו שם פרופסורה מלאה, אך הוא דחה את ההצעה, באומרו "השארתי את לבי בסוריה, ולשם עלי לשוב".⁴⁷ בספטמבר 1867 שב לבירות, ונפטר בה ב־13 בנובמבר 1895.

משנסתיים מפעל תרגום התנ"ך לערבית התקשה המיסיון להדפיס את מספר העותקים שיספיק למיסיונרים, ובעיקר לעוזריהם. כוחו הכלכלי של המיסיון האמריקאי לא עמד לו, עקב המשבר הכלכלי של תקופת המלחמה בין הדרוויים לנוצרים (1860); מלבד זאת, מלחמת האזרחים בארצות הברית (1860–1865) לוותה בקיצוצים תקציביים. התרומה הבריטית משנת 1865 אפשר למיסיון להתגבר על גרעונותיו ולהמשיך במפעל הדפסת התנ"ך המתורגם. הדפסת התנ"ך נתמכה גם על ידי "חברות תנ"ך" אמריקאיות ואנגליות. באותה שנה הכריז הקונסול האמריקאי בבירות על השלמת התרגום והדפסתו, במילים הבאות: "יש לי הכבוד להצהיר כי התרגום היחיד של התנ"ך לשפה הערבית משפת

43 שם, עמ' 76–78.

44 תומאס, עמ' 19.

45 ארכיון הוועד המנהל, סידרת ABC, 16.8.1, כרך 7, מכתב מ־15 במאי 1862, מוון דייק לאנדרסון, עבור מזכירות חברת התנ"ך האמריקאית.

46 שם, עמ' 2.1.1, כרך 30, מכתב מ־29 בנובמבר 1865, מאנדרסון למיסיון בסוריה.

47 ג'ס, א, עמ' 108.

המקור הושלם באוגוסט 1864 והודפס בשבוע האחרון, בחסות הוועד בבית הדפוס של המיסיון בבירות.⁴⁸

סיכום

תירגום התנ"ך לערבית על ידי המיסיון האמריקאי נתן דחיפה לחידוש הלשון הערבית הכתובה והמדוברת. התרגום הוגדר כאחת מתרומותיו החשובות של המיסיון האמריקאי לחידוש חיי הרוח במזרח, ולעליית קרנה של השפה הערבית במאה ה־19, לאחר שהיתה "מנוונת" ובמצב ירוד במהלך השלטון העות'מאני.⁴⁹

אך מפעל התירגום תרם למיסיון האמריקאי לא פחות משתרם לאוכלוסיית היעד בלבנט. הוא היה חלק מתהליך התבססותו של המיסיון האמריקאי במזרח התיכון, וחלק מהמאבק שלו על מקומו ככת דתית פרוטסטנטית חיה ופעילה, לצד הנצרות המזרחית והנצרות הקתולית במזרח. הוא שימש כלי עזר רב חשיבות לעבודת המיסיון, לצד העבודה החינוכית והרפואית שלו. התרגום שימש גם כלי בידי המיסיון האמריקאי להעלאת קרנו, בהשוואה למיסיון הבריטי והצרפתי הישועי. המיסיון האמריקאי השתמש בתרגום גם ככלי לגיוס תרומות, בארצות הברית ובארצות אחרות, לאחר שבמשך שנים ארוכות סבל מתת־מימון. במפעל התרגום הוכיח המיסיון האמריקאי את יוזמתו ויכולתו בהקמת מפעלים חלוציים למען בני המזרח בלבנט ובארץ ישראל, בפרט לנוכח חולשתו הכלכלית בהשוואה למיסיונים זרים אחרים.

48 הארכיון הלאומי, וושינגטון, קבוצת תעודות 59, הקונסוליה בבירות, כרך 6, אשג 13 במרס 1865, מאת אוגוסט ג'ונסון (Johnson), הקונסול האמריקאי בבירות, אל מזכיר המדינה ויליאם ה' סווארד (Seward).
49 אנטוניוס, עמ' 5.

קיצורים ביבליוגרפיים

J. Edwards, <i>History of the Word of Redemption: the Words of President Edwards</i> , New York 1852.	אדוארדס
R. Anderson, <i>History of the Mission of the A.B.C.F.M. to the Oriental Churches</i> , 1–2, Boston 1872.	אנדרסון
G. Antonious, <i>The Arab Awakening</i> , New York 1938.	אנטוניוס
American Board of Commissioners for Foreign Missions [=A.B.C.F.M.] Archives	ארכיון הוועד המנהל
י' בן־צבי, שאר ישוב, ירושלים תשכ"ח.	בן־צבי
H. Jessup, <i>Fifty Three Years in Syria</i> , 1–2, New York 1910.	ג'ספ
Philadelphia, United Presbyterian Library, <i>Records of the Syrian Mission, 1870–1879</i> , 1–2.	מסמכי המיסיון הסורי
E. Robinson & E. Smith, <i>Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petrarca</i> , 1–2, New York 1841.	רובינסון וסמית'
<i>Missionary Herald</i> 1819–1901.	שליח המיסיון
L. Thomas, <i>Historical Sketch of the Syria Mission</i> , New York 1862.	תומאס
A.L. Tibawi, <i>American Interests in Syria, 1800–1901</i> , Oxford 1966.	תיבאוי